

Trst pod nacistično okupacijo v Fogarjevem delu

Galliano Fogar, »Sotto occupazione nazista nelle provincie orientali«, Videm 1961. Fogarjevo delo, ki ima 224 strani teksta (male oktave) in imenski indeks na štirih straneh, je časovno nadaljevanje Apihove študije »Od režima do rezistence 1922—1943«. Izšlo je v isti zbirki: Politični boj in odpor v Julijski krajini in sicer že kot 4. zvezek. Apihovo delo smo že ocenili (»Prispevki za zgodovino delavskega gibanja« 1962, št. 1, str. 299).

Med Apihom in Fogarjem je precejšnja razlika. Apih je naši narodno-osvobodilni borbi posvetil dobršen del svojih strani, sledil ji je od začetka do padca fašizma; Fogar pa se omeji na ustanovitev in delovanje italijanskega CLN (Comitato di liberazione nazionale), Komiteja za nacionalno osvobojenje v Trstu in na njegove odnose do OF. V komiteju so bili predstavniki italijanskih meščanskih strank (demokristijani, liberalci in levičarska akcijska stranka) ob zastopnikih komunistov starejše generacije, katerim se šele leta 1944 pridružijo tudi socialisti. Do julija 1944 CLN ni imel stikov z OF, le tržaški italijanski komunisti so imeli po svoji liniji neke zveze (str. 74).

Tržaški CLN je stal trdo na stališču rapalske pogodbe in zagovarjal italijansko-jugoslovansko mejo, ki jo je ta začrtala; to se je pokazalo zlasti v drugi polovici leta 1944. Slovencem in Hrvatom v Istri je za bodočnost obljubljal neke kulturne pravice in pripravljaval neke načrte o upravni avtonomiji, ki bi pa ne šla preko občinskih meja.

Razumljivo je, da Fogar, ki brani stališča tržaškega CLN, naleti na težke, nepremagljive težave ob splošnem slovenskem in hrvaškem uporu, ki je zajel ozemlje od Triglava do Učke in prodrl v sam Trst. Vendar pa pisec kljub temu svojemu stališču le skuša biti nepristranski do naše narodnoosvobodilne borbe. Tudi ob vprašanjih, ki so zelo razburjala italijanske duhove in izzivala proti nam najhujše očitke, kot na primer likvidacije fašistov in njihovih somišljenikov v Istri septembra 1943 (glej V. poglavje, str. 60—68), ubira mirno pot prikazovanja dejstev ene in druge strani, kjer le more.

Zaradi važnosti publikacije, saj je nekaka uradna izdaja italijanske rezistence, pisana na podlagi dokumentov centralnega CLN v Milanu, je prav, če si delo pobliže ogledamo. V oceni bi rad opozoril na bistvene točke, da bi tudi naš človek spoznal, v čem smo se strinjali, v čem pa razhajali z italijanskim odporniških gibanjem.

V I. poglavju »8. september in nacistična okupacija« avtor prikaže takoj v začetku razsulo italijanskih oboroženih sil (nad 50.000 mož) v Julijski krajini v prostoru Trst—Gorica—Reka, na katere so iz Ljubljane in z Gorenjske pritisnile čete 71. nemške divizije; ceni jo na 4000—5000 mož, vendar po pozablja, da je glavnina divizije ostala v Ljubljani. Na straneh 14—19 prikaže defetiistično zadržanje generala Ferrera, poveljnika XXIII. italijanskega armadnega zbora v Trstu. Ocenjuje generala Gambaro (str. 20), ki bi se kot poveljnik

8. in 2. armade moral upreti nemškemu vdoru. Kot že Apih tudi Fogar zapade površnemu viru (Zanussi, »Guerra e catastrofe d'Italia«, Rim 1946) in trdi, da je Gambarara imel stike z OF in radijsko zvezo z zavezniki v Kairu; šlo je le za četnike v njegovi službi, med katere je prišla ekipa zavezniških obveščevalcev spomladi 1943 v Dolomitih. Tudi Gambarara, ki je bil na Reki, podleže Nemcem brez odpora. Ostali del poglavja (do str. 30) prikazuje razsulo postojank v Istri, o Gorici in Goriški pa ni niti besedice.

V II. poglavju »Jadransko Primorje« (str. 31—47) prikazuje vojaško okupacijsko upravo, ki je nam že znana, saj je bila vanjo zajeta tudi Ljubljana. Govori o oživitvi fašistične stranke, o organizaciji belogardističnih enot, tako italijanskih kot »slovenskih«. V tej zvezi govori (str. 37) o »vojaškem nemškojugoslovanskem kondominiju«, misli pa povezavo belogardističnih organizacij z nacisti. Tudi če sem vključil medicevce, niso ti bili nikdar zastopniki jugoslovanskih narodov, temveč so bili le narodni izdajalci in kolaboracionisti. Govoriti pri njih o »jugoslovanstvu«, pomeni priti nekritično na pozicije italijanskih šovinstov, ki so tudi sprejeli fašiste kot branilce italijanstva. Isto velja glede »slovenskih šol« in »slovenskih županov« (str. 43—44), kjer je naglas na slovenski napačen in preoster.

V III. poglavju o »italijanskem odporu« po daljšem situacijskem uvodu predvsem govori o CLN. Podčrta zlasti vlogo gibanja »Giustizia e libertà« in iz njega izišle stranke »Partito d'azione«, akcijske stranke, ter podčrta vlogo dveh glavnih zastopnikov, padlega Gabriela Foschiattija in Giovannija Paladina. (Zadnji je po letu 1945 v številnih člankih pokazal zelo malo razumevanja do Slovencev.) Tu gre za mazziniance 20. stoletja, ki so se udeležili prve svetovne vojne na strani Italije, skušali vsaj v besedi biti prijazni do naših ljudi, toda dejansko niso mignili s prstom, sicer pa so bili vedno manjšina nasproti iredentistom, nacionalistom in liberalcem v Trstu. Fogar pove, da je CLN prevzel težko nalogo, ki jo je povzročila »falirana fašistična politika«, da reši italijanstvo (str. 54). Prizna pa (str. 58), da so bili politični in vojaški uspehi CLN »skromni«, v »nekaterih primerih obsojeni na neuspeh«.

Fogar sam prizna, da je bil uspeh ali neuspeh CLN precej odvisen od KPI v Trstu. Njeni vodilni člani so bili Luigi Frausin, Vincenzo Gigante in Božidar Kolarič, »slovenski« komunist, kot ga Fogar imenuje; ti so predstavljali tržaško federacijo KPI v CLN. Bili da so »pristaši skupne italijansko-slovenske borbe, ki naj temelji na medsebojnem priznanju narodne individualnosti« (str. 59), toda »vsako ozemeljsko vprašanje naj se odloži na povojno dobo«. Med septembrom 1943 in septembrom 1944 je tržaška federacija imela to linijo. Fogar ne pove, da je naša OF zagovarjala isto politiko. Šele septembra 1944 je prišlo do spremembe prav zaradi nastopov italijanskih šovinstov. Avtor sicer pripominja, da za KPI ni imel zadostnih virov. Tržaška federacija KPI pa še ni izdala niti krajšega pregleda zgodovine rezistence.

Tu moramo omeniti glavne oznake naše osvobodilne borbe in italijanske rezistence, kar ju veže ali loči. Veže ju predvsem protifašistični, protinacistični boj. Oborožen odpor pa je drugačen pri nas, drugačen pri njih. Naš boj vodi partija, s čimer je že zagotovljen prehod na progresivne pozicije, naš boj je revolucionaren, ker je partija voditelj in organizator. Vloga KPI v italijanski rezistenci pa je vloga »enake med enakimi« strankami, kvečjemu ji moramo prisoditi, da je bila »prima inter pares«, »prva med enakimi«. Sama je nam-

reč socialno revolucijo izključila, se ji odpovedala. Ob tem stališču KPI je tržaški proletariat že od leta 1942 — o tem je že pisal omenjeni Apih — spoznal, da je KPJ oziroma KPS revolucionarna, medtem ko je KPI zlasti v CLN podlegala vplivom meščanskih strank in partnerjev. Dodati moramo, da tržaška KPI tudi izven CLN ni izrabila vseh možnosti. Sicer pa moramo še počakati na zgodovinski prikaz njene dejavnosti.

Četrto poglavje »Istra septembra-oktobra 1943« zadeva predvsem hrvaško Istro. Tu omenja avtor divjanje nemške ofenzive, ki jo pa za Goriško in Kras niti z eno samo besedico ne zabeleži. Dodajmo, da jo nemški viri poznajo kot »Wolkenbruch« od I—IV, Wolkenbruch II pa zadene Istro. Fogar med nemškimi enotami navaja tudi »Prinz Eugen« divizijo (str. 65), ki so jo sestavljali zlasti vojvodinski Švabi, ne navede pa vira za prisotnost te divizije. Že pred leti je o tem pisal novinar Grassi, zadnji čas je to povzela šovinistično pisana publikacija »Storia della Venezia Giulia 1943—1945«. Grassi se je oprl na neki zemljevid, ki je na nemški generalki imel italijansko besedilo, ki je označevalo premik te divizije; vendar ta vir ne drži, dokler ga ne bodo potrdili drugi viri.

V V. poglavju pridemo do vprašanja, v katerem je tržaški CLN šel svojo pot (»Jugoslovanske zahteve«). Ko je uvodoma (str. 69—73) prikazal naše zahteve glede zahodne meje, je izpustil razglas IOOF z dne 16. septembra 1943, omenil pa izjavo ZAVNOH glede Istre in izjavo AVNOJ z dne 29. XI. 1943. Nato obširno navaja Smodlakov članek v »Novi Jugoslaviji« (št. 7-10 iz septembra 1944) in znani Titov govor II. dalmatinski brigadi z geslom: »Tujega nočemo, a svojega ne damo!« Zatem preide k analizi odnosov med CLN in OF (str. 74) ter pravi, da so bili prvi stiki vzpostavljeni na Goriškem s sestankom 29. aprila 1944, kjer so OF zastopali Julij Beltram-Janko, de Gressig in Franc Pregel-Boro, goriški CLN pa Cantarutti, Coceanis in Filla. Tedaj so sklenili: 1. odložiti vprašanje meja, 2. priznanje politične in organizacijske avtonomije obeh gibanj in 3. koncentrirati vse sile za boj. Vsaka narodnost po svojih organih sodi Italijane in Slovence, ki so odgovorni za fašistične in kolaboracionistične zločine.

Politični sporazum je rodil mešan koordinacijski odbor in ustanovitev brigade S. A. P., ki naj bi operirala v Gorici in okolici (str. 75). Pravi, da je ta sporazum bil potrjen v »Svino« (Ajdoščina) julija 1944 »ob prisotnosti sovjetske in anglo-ameriške misije«.

Kraj »Svino« ne drži, gre pa najbrž za »Šmarje« v Vipavski dolini, kjer je bil velik množičen sestanek. Vprašanje italijanskih partizanov in njihove formacije pa da je bilo izročeno koordinacijskemu komiteju. V nadaljnjem omenja Fogar, da je slovenska stran na sestanku v Kromberku 18. avgusta 1944 zahtevala, da se brigada »SAP Isonzo« direktno podredi štabu IX. korpusa, kar pa da so oni odklonili.

Naši podatki so nekoliko drugačni. Najprej omenimo, da so italijanske SAP (Squadre d'azione partigiana), česar menda Fogar ne ve, bile le sabotažne, udarne skupine in ne brigade. Vprašanje ni bilo »brigada SAP«, pač pa 2. brigada Garibaldi v Brdih in v Beneški Sloveniji. Spor je bil le glede imena te brigade (glej dopis Briško-Beneškega odreda 22. VI. 1944 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja — Ljubljana, fasc. 292/1). Italijanska stran ji ni hotela dati ime »Isonzo« (Soča), pač pa »Gorizia« (Gorica); proti temu je naša vojska oporekala, ker njeni pripadniki niso bili Goričani, teri-

torij, na katerem je operirala, pa ni imel zveze z Gorico. Slednjič so Italijani dali brigadi ime »Isonzo«, toda brez predhodnega sporazuma s štabom IX. korpusa. Po posredovanju Briško-Beneškega odreda je brigada dobila ime »Garibaldi-Natisone« (Garibaldi-Nadiža), kjer je res največ delovala. Mogoče pa je, da gre res za kakšno skupino SAP, toda te niso bile nikdar brigade, saj njihovo številčno stanje ni presegalo nekaj desetini mož. Taka enota bi pa res ne zaslužila tolikega razpravljanja.

Enostransko in napačno je v nadaljnjem prikazovanje (str. 76—78) stališča naše narodnoosvobodilne borbe do italijanskih enot. Gre za italijanske garibaldinske bataljone v Brdih in v Beneški Sloveniji, za začetke ozopovcev in posebej za 3. bataljon »Giovanni Zol« Istrskega odreda. Tu citira članek Ferma Solarija »Movimento di liberazione in Italia«, 1955, št. 34-35, in članek Luigia Longa v »Rinascita«, december 1953. Solari trdi, da je »slovenska stran iz nacionalnih motivov« predlagala, da garibaldinci in ozopovci zapuste Beneško Slovenijo (»nostro Friuli« — našo Furlanijo) in se premaknejo na zahod. Res je bil tak predlog in tudi etnično načelo je bilo poudarjeno, vendar pa je naše vodstvo mogoče v prevelikem optimizmu jeseni 1943 imelo pred očmi predvsem vojaške vidike: napade na železnico Ponteba—Videm, katero naj bi tolkli z obeh strani, Italijani iz Karnije in naši na vzhodu iz Beneške Slovenije. Načrt je propadel zaradi sovražne ofenzive. Italijanske enote, ki jih je ofenziva razpršila, so se počasi zopet zbirale in ostale zlasti na ozemlju Zahodne Benečije in narastle v brigade in divizijo. — Longo pa po pričevanju garibaldinskih zastopnikov Marija Lizzera in Lampredija trdi, da so naši komandanti že novembra 1943 zahtevali popolno (»sic et simpliciter«) podreditve italijanskih enot, ker so »zahtevali priključitev teritorija« (gre za Beneško Slovenijo) »jugoslovanski državi«. O »podreditvi« v naših dokumentih ni besede, kaj še o »popolni« podreditvi.

Vprašanje 3. bataljona »Giovanni Zol« je drugačno. Pod črto na 78. strani prinaša Fogar celo naš tekst iz zbornika »Istra in Slovensko Primorje« (Rad, Beograd 1951), vendar pa v tekstu prikaže likvidacijo Darka Pezza le kot izraz »šovinizma in nezaupanja nekega slovenskega komandanta«. Če bi Fogar pregledal celoten dokumentiran tekst zbornika, ki obravnava Istrski odred, ki je spadal pod VII. korpus, bi videl, da je poveljstvo Istrskega odreda plačalo svoje zablode s smrtno obsodbo komisarja in namestnika komandanta. To je edini tragični primer osvobodilnega boja v Istri in Slovenskem Primorju. Šovinizem je bil na obeh straneh. In če kje, bi prav za bataljon »Giovanni Zol« veljalo, kar avtor sam priznava, da v »nekaterih primerih se more zdeti politika monopola in vključenje italijanskih enot upravičena z vojaškega vidika«. Tu pa ni šlo za »zdeti«, marveč za »morati«: bataljon »Giovanni Zol« je bil od vsega začetka bataljon Istrskega odreda, podrejen poveljstvu odreda. Če se je Darko Pezza, kar Fogar sam prizna, »mesto da bi se vrnil, zadržal v bližini »Trsta«, je s tem napravil vojaški disciplinski prekršek, ki ni bil lažjega pomena; zadrževati enoto v bližini mesta, je pomenilo, izpostaviti jo uničenju. Žrtvovati desetine in desetine življenj, prinesiti preplah in demoralizacijo v druge enote in ljudske množice... Nič čudnega, če je moral komandant bataljona težko plačati svoj težki prestop.

Na koncu poglavja avtor omenja izjave KPI za severno Italijo. Pri tem se opira na že omenjeni članek L. Longa v »Rinascita«, da je KPI branila

linijo »vse za borbo«, a vprašanje meja naj se rešuje po vojni. Avtor pa ne pove, da je KPS imela isto gledišče, o čemer govori šele v naslednjem poglavju (str. 86). Res pa je, da se zdi, kot bi Fogar želel, da bi naša partija vse izjave glede meja (Vrhovni plenum OF, ZAVNOH, AVNOJ) kratkomalo pozabila in sprejela ne vem kak plebiscit za Istro in Slovensko Primorje. Da je splošni upor, ki je zajel vse to ozemlje, bil že tudi nekak plebiscit narodne odločitve, tega niti najmanj ne upošteva. Fašistično zatiranje je rodilo krik po svobodi; revolucionarni upor, boj je dal ljudstvu ne le upanje, temveč prepričanje, da se davni sen svobode uresničuje. Težko je bilo celo ljudske množice prepričati, ko sta KPS in OF sprejeli taktično rešitev zaradi boja samega, da se o razmejitvi ne razpravlja.

Šesto poglavje govori o »italijansko-slovenskih sporazumih maja 1944«. Naslov poglavja je preširok, saj ni niti sedem strani (str. 83—89) o sporazumih, ostali del (str. 89—98) pa govori o Istri in položaju italijanske manjšine.

V naših stikih s CLN za severno Italijo v Milanu (uradno CLNAI, to je CLN Alta Italia) pravi Fogar, da je dala pobudo tržaška federacija KPI, pravzaprav Luigi Frausin. Sporedno pride do sporazuma med Briško-Beneškim odredom in poveljstvom garibaldinskih brigad ob ustanovitvi 14. brigade Garibaldi-Trieste (str. 86—87). Zaključek je bila skupna izjava CLN za severno Italijo in poveljstva vseh italijanskih partizanov (CVL-Corpo volontari di liberazione) z dne 17. VII. 1944, s katero je politični in vojaški vrhovni organ severne Italije potrdil oba prejšnja terenska sporazuma in imenoval Antona Vratuša-Vrana za zastopnika NOV in POS pri italijanskem glavnem poveljstvu (str. 88).

Tu se začne Fogarjeva svojstvena pot branilca tržaškega CLN. Ko ugotovi, da se je z zgornjim sporazumom rešilo le vprašanje italijanskih enot na Krasu in v Furlaniji, ne pa na področju Istre, zapade v očitke, da »Slavi« niso hoteli rešiti problema integralno. Trdi, da so italijansko-slovenski vojaški sporazumi vezali le KPI in KPS, ko bi moral odkrito priznati, kar je res, da sta ti dve partiji dali zanje pobudo. Pri vsem pozablja, da slovenska osvobodilna borba ni mogla reševati problema Istre, odnosov med Hrvati in Italijani.

Sledi nato ostrejši očitek, da tržaški CLN glede teh sporazumov ni bil zaslisan in da pri njih ni sodeloval. Zaključí, da je CLN za severno Italijo ignoriral ne le tržaški CLN, marveč tudi reški, puljski itd.

Naslednje strani posveti delu istrskih CLN, zlasti reškega in puljskega. Tu smo zopet ob istem vprašanju kot pri tržaškem CLN. Koga so CLN v Istri predstavljali? Kaj so delali? Malokdo je zanje vedel, niti italijansko meščanstvo in malomeščanstvo teh mest, tako so bili zaprti sami vase v »strogi konspiraciji«. Do tega zaključka pridemo, če preberemo, kar piše Fogar o njih, ne da bi navajali drugo literaturo in podatke.

Šele v naslednjih dveh poglavjih (VII. »Stališče julijskega CLN«, VIII. »Prvi sestanek v Milanu«, str. 99—112) nam pokaže, v čem in zakaj se tržaški CLN, ki je hipoma postal »julijski«, ker je hotel govoriti v imenu vse Julijske Benečije, hotel torej biti »vodilni komite«, ni strinjal niti s »Slavi«, niti s CLN za severno Italijo.

Sedmo poglavje kaže neko načelno linijo. Iz njenih potez spoznamo, da so jo izdelali mazziniani (do 1925 člani republikanske stranke, sedaj pa pri-

staši akcionistične stranke). Federativna ureditev Italije, Trst kot svobodna luka, avtonomija na kulturnem področju in v upravi občin za Slovence in Hrvate, kar naj bi rešilo Julijsko Benečijo Italiji. — Samo majhno kritično pripombo: Z avtonomijo, ki govori le o »občinah«, bi Jugoslovani bili za vedno pritisnjeni na tla v narodno mešanih mestih v Istri, Trstu in Gorici. O kakšnem »centralnem avtonomnem organu« za vse Jugoslovane ni niti besedice... — Načrt za avtonomijo občin je izdelal Giovanni Paladin na pobudo vseh italijanskih strank, tudi komunistov in socialistov, po njihovem sestanku v Vidmu junija 1944, kjer so pa bili zastopani le Trst, Gorica in Videm; zastopnikov Istre ni bilo. — K zgornji pripombi dodajam še eno: Precej lepih besed, načrtov, obljub, ki pa niti za imenovane stranke niso postale seme bodočnosti, za Italijane same. Še leta 1963 so se decentralizaciji Italije na primer upirali tudi tržaški liberalci, ki so prej odobrili še nekaj več...

Politično stališče tržaškega CLN (sedaj za Julijsko Benečijo) je bil načelen afront proti fašistom in kolaboracionistom, tóda tudi proti slovenski OF prav v vprašanju narodnih meja in združitve s Slovenijo in Jugoslavijo.

V osmem poglavju očrta avtor napete odnose in nesporazume tržaškega CLN (ostanimo pri tem imenu) z glavnim organom CLN za severno Italijo, ki si je lastil in izvrševal funkcijo ilegalne italijanske vlade za severno Italijo, kar mu je vlada v Rimu morala priznati. Žal mi je, če strnjena slika, ki jo tu podajam po Fogarju, izpade slabo za tržaški CLN in za avtorja, ki ga brani.

Šele maja 1944 so med Trstom in Milanom vzpostavljeni prvi stiki in to na pobudo CLN za severno Italijo. Ko sam predsednik Pizzoni pride iz Milana na obisk v Trst, ne ve niti, da tržaški CLN obstaja. Ne zvemo, ali je za tem bila brezbriznost in nedejavnost, ali domišljavost tržaških čielenistov! Fogar je v VII. poglavju skušal prikazati veliko aktivnost vseh italijanskih CLN v deželi, delajo pa brez zvez s centralo! Ali ni to znak ozkih političnih krožkov, klubov?

Pizzonijevi prvi stiki v Trstu se omeje na tržaške kulturne delavce. Fogar imenuje pisatelja Giannija Stuparicha, zgodovinarja Karla Schiffrerja, prof. Giulia Gaeta. Šele Gaeta najde stik s CLN. Pizzoni »ni imel ključa« (str. 113). Vodstvo CLN je po decembrski raciji 1943 prešlo v roke demokristjanov, duhovnik prof. Edvard Mazzari je postal predsednik (str. 114).

Junija 1944 pride v Milanu do sestanka z zastopniki Slovencev (Urban — A. Vratuša in Fr. Štoka, organizator Delavske enotnosti v Trstu). Trije zastopniki tržaškega CLN (Mazzari, Frausin za KPI in prof. Gaeta za akcioniste) so odsotni, ker niso prišli pravočasno (str. 116). Urban 8. junija 1944 podrobno poroča (str. 116) pred CLN za severno Italijo o položaju v Jugoslaviji in Sloveniji (str. 116—118). Na koncu predloži v štirih točkah konkretne predloge za sodelovanje z italijansko rezistenco (str. 118):

1. vzdržati se diskusij o vprašanju usode narodno mešanih ozemelj;
2. razčistiti vse nesporazume političnega značaja med organizacijami, ljudskimi množicami obeh narodnosti, pojasniti načelna vprašanja (»termini della questione«), boriti se proti fašizmu in ostankom šovinizma;
3. najti primerne organizacijske oblike za široko vojaško mobilizacijo in tesnejše sodelovanje;
4. povečati pritok v partizane, olajšati italijanskim partizanom, da se poslužijo izkušenj NOB, poglobiti sodelovanje med enotami obeh narodnosti.

Ko Fogar omenja te točke, mu je problematična že prva točka. »Kaj pomenijo narodno mešana ozemlja?« Kje se začno, kje se končajo? Postavi si vrsto vprašanj in odgovorov (str. 119—120). Glavni njegov odgovor, teza italijanskih rivendikacij je: mesto odloča in ne vas. Mesta pa so italijanska. Nadaljuje: »Ti problemi so Tržačanom bolj znani kot Milančanom. Vendar prevlada v CLN za severno Italijo mnenje, da ne sme zamuditi prilike in dopustiti pasti ponudbe za politično sodelovanje, saj so »slovenske odločbe o mejah le enostranski akti« (str. 120).

Junijski sestanek v Milanu se konča z odobritvijo že znanega poziva »Italijanskemu ljudstvu Julijske Benečije«. Bistvena točka je obsodba fašistične politike. Vendar pa poziv ugotavlja, da del Italijanov ne vidi jasno sedanjega položaja in ga ne razume, ker ne zaupa slovenskemu ljudstvu. Ko omenja neoportunist razprav o mejah, poziva k sodelovanju. Ustanove naj se centri CLN in antifašistični italijansko-slovenski in italijansko-hrvaški komiteji. Konča s pozivom, naj se Italijani odzovejo in vstopijo v italijanske enote, ki sodelujejo s slovenskimi (str. 121—122). Stranke tržaškega CLN razen KPI so poziv odbile (str. 122). Julija 1944 sta bila v Milanu Mazzari za demokristjane in Gaeta za akcioniste ter predložila svoje pismene pripombe (str. 124); najdemo jih tudi v naših arhivih.

Zanimivo je Fogarjevo stališče glede tega poziva. Najprej citira Paladina, tedaj zastopnika akcionistov (»La lotta clandestina di Trieste nelle drammatiche vicende del CLN della Venezia Giulia«, Trieste 1954 — izšlo kot manuškript, strani 43), ki pravi, da je poziv »enostranski in dvoumen«, »prežet z bistvenim nerazumevanjem za politične cilje, za katere se je boril CLN za Julijsko Benečijo«. Fogar dodaja svoja razmišljanja o samoodločbi, ki jo »Slavi razlagajo z dvomljivimi kriteriji« itd. Vendar pa konča s pripombo, »da pozicija Tržčanov ni bila prosta nekega protislovja«, da je bilo »protislovje med ideološko, načelno pozicijo, ki hoče široko demokratično odprtje, in med konkretno politično akcijo, ki jo diktira trda nujnost nacionalne obrambe« (str. 123). Meni, da je bila »vsa julijska situacija en sam vozal protislovij« (prav tam).

CLN za severno Italijo je vztrajal na svojem stališču; že junija 1944 je obenem z razglasom poslal Tržačanom okrožnico, v kateri je branil svoje politiko sodelovanja kot »edino pravilno in možno efektivno braniti nacionalne interese«; zahteval je, da se vsi CLN disciplinirano podrede. Očital jim je, da je borba Italijanov v Julijski Benečiji »najbolj zaostala med vsemi italijanskimi deželami in to zlasti oborožena borba« (str. 125).

Fogarju se zdi, da se za kritiko skrivajo pripombe, »ki jih je prišepetala in razširila jugoslovanska stran« (126). Nato preide v obrambo Tržčanov in skuša kar na šestih straneh (126—131) našeti protidokaze s tem, da prikaže razvoj vseh italijanskih enot od Benečije do Istré, češ poglejte, koliko jih imamo. Glavnega dokaza pa ni in sicer: ali je bila res zasluga tržaškega CLN, da so nastale te enote, da so se razvijale, vzdrževale. Sam je na drugih mestih priznal, da je stike z nami in z italijanskimi enotami imeli le KPI. Ta pa se je tedaj ločila od tržaškega CLN, ker je sprejela junijski poziv. Sicer pa si niti tržaška federacija KPI ne more lastiti, da je ona sama, edino ona formirala italijanske enote. Tu ni na mestu, da bi dokazovali, kolik je bil naš prispevek pri formiranju italijanskih enot. O tem Fogar ne samo molči, marveč piše tako, kakor da bi vse to bilo delo in zasluga CLN iz Trsta.

Deveto poglavje govori o drugem sestanku v Milanu julija 1944. Tržaški odposlanci (Mazzari za demokristjane, Gaeta za akcioniste, Frausin za KPI) so imeli predhodni sestanek z vodstvom v Milanu. Fogar pravi, da to ni nič vedelo v Pulju, Istri, Kvarnerju (beri: Reki) in Zadru. Niso pa bili enotni niti Tržičani med seboj. Fogar omenja linijo akcionistov, ki so stali na: ali — ali; če Milano ne sprejme naših pogledov, prelomimo z njim. Zahtevali so priznanje enotnosti Julijske Benečije; v vojaškem vprašanju mora jugoslovanska stran garantirati, da bo spoštovala tiste kraje, ki jih bodo ob zlorabi zasedle italijanske enote. Mirovna konferenca naj odloči o teritorialnih vprašanih (str. 136). Frausin in zastopnik KPI v milanskem CLN Dozza sta bila za to, da se takoj prizna Jugoslaviji s Slovani kompaktno naseljene kraje; vendar sta nato umaknila svojo zahtevo, češ da niso poklicani, da o tem odločajo. Frausin je prišel tudi v spor zaradi podatkov o etničnem stanju v notranji Istri; njegovi podatki se niso ujemali s podatki, ki jih je sestavil Schiffrer, predala pa sta jih Mazzari in Gaeta. Toda Frausin se je z zadnjim strinjaval, da mora Trst ostati Italiji.

Fogar dodaja (str. 138) poročilo Mazzarija, po katerem naj bi se Frausin popolnoma pobotal z Mazzarijem pred odhodom iz Milana. Mogoče je, recimo, glede taktičnega nastopa. Razvoj je pokazal, da je le imel in ohranil svoje poglede.

Sestanek z Urbanom-Vratušo in Štoko je bil 16. julija. Fogar daje najprej izvleček Urbanovega poročila (po italijanskih virih), ki ga imenuje (relazione-fiume« (poročilo-reka), o položaju v Jugoslaviji in Sloveniji (str. 139—140). Nato omenja Urbanov kritičen pogled na slovensko-italijansko sodelovanje (140): italijanske enote so šibke, dasi so možnosti za mobilizacijo. Tržaška brigada ima 70% netržičanov. Prehrano, ki prihaja preko pokrajinske gospodarske komisije iz Furlanije, ne more dobivati samo ta brigada. Nato preide na politično področje, zahteva boj proti ostankom fašizma in imperializma, ki je prizadel toliko gorja; boj nacionalizmu in šovinizmu, proti čemur se OF že bori v Trstu. »Italijanska stran pa razen federacije KPI, poziva goriških italijanskih antifašistov in nekaterih privatnih iniciativ, ni napravila ničesar v tem pogledu« (str. 141). Italijanski protifašisti, ki v obmejnih predelih zahtevajo od slovenskega ljudstva garancije za lastne nacionalne pravice, nehote igrajo na sovražnikove karte. Naša dolžnost je, da iztrgamo te skeptike fašističnemu vplivu (142—143). Urbanovo poročilo po Fogarjevem navajanju ima poteze objektivnosti.

Fogar nato omenja, da je Urban v diskusiji namignil, naj priznajo aneksijo AVNOJ glede kompaktnih slovanskih ozemelj, o mešani teritorijih pa bi se pozneje sporazumeli po načelu samoodločbe. Tržičani so bili nezadovoljni z nadaljnimi Urbanovimi pojasnili bodisi glede »mešanih« teritorijev kot glede samoodločbe. To naj bi Urban priznal le, če bi Italija dobila progresivni režim (143).

Ta odgovor naj bi zbegal celo tržaške komuniste (str. 144). Tržičani so tu sprožili vprašanje Reke in Zadra, Urban jim je moral odgovoriti, da so te »cone pod ZAVNOH«, kar povzroči »globoko začudenje« in »porazen učinek«. Zdi se, da Fogar tega tudi danes ne razume. Zemljepis, vprašanja etnične pripadnosti, razlika med Slovenci in Hrvati, vse to je od davna bilo za Tržičane, tudi »boljše«, izobražene Tržičane, le deveta vas. Z besedo »Slavi« (če ne

»sciavi«) so »reševali« vse. Fogar spada med ljudi, ki so dobre volje do nas in vendar, zdi se, o meji med Slovenci in Hrvati ne ve dosti; drugače bi moral na račun »začudenih« Tržičanov le napraviti pripombo, zlasti še, ko se hočejo pogajati o »mejah«.

Sklep sestanka v Milanu je bil, da zastopniki Tržičanov s tremi zastopniki CLN za severno Italijo in Urbanom pripravijo predlog sporazuma, ki bi ga predložili »slovenski vladi« (sic! str. 145). Predlog obsega političen in vojaško-organizacijski del. V političnem delu menita CLN za severno Italijo in OF, da je diskusija o mejah škodljiva in neprimerna; definitivna rešitev je mogoča »v harmoniji s samoodločbo narodov v okviru splošnega položaja v tem delu Evrope in posebno v Jugoslaviji in v Italiji«. Obe organizaciji »priznavata in branita enotnost in neodvisnost slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov«. Po drugi strani pa ugotavljata, da »s tem, da je italijansko ljudstvo obsodilo imperializem, politiko preteklosti . . ., ko so se najboljši sinovi dvignili v oborožen odpor . . ., so ustvarjene potrebne premise za prijateljsko rešitev odnosov med italijanskim in slovenskim ljudstvom v obojestranskem priznanju narodne enotnosti in neodvisnosti«.

Vojaško-organizacijski del (str. 146) obsega pri Fogarju le organizacijski; gre za ustanovitev koordinacijskih komitejev med CLN in odbori OF na narodno mešanih ozemljih, v katerih naj bi bila zastopana tudi Delavska enotnost; predstavljali naj bi ljudsko oblast. Skupno glasilo bi bila »Borba — Lotta«. — Slovenska zastopnika sta pristala na to, da se organizacijski del lahko takoj uveljavi. Politični del pa mora dobiti odobritev OF, »slovenske vlade«. Bil je 19. julij 1944.

Nekaj dni nato, pravi Fogar (str. 147—148), je KPI, natančneje ne precizira, ali je bil zastopnik KPI v CLN za severno Italijo, ali, kar je manj verjetno, zastopnik CK KPI za severno Italijo, dala svoje pripombe na sklepe tega milanskega sestanka. V njih je kritizirala ostale stranke, češ da se niso ravnale v skladu z junijskim pozivom CLN za severno Italijo. Bistvo te kritike lahko strnemo v dve točki: sprejeti bi bilo treba izjavo II. zasedanja AVNOJ o priključitvi strnjenih ozemelj, saj o natančni meji AVNOJ itak ni govoril. O notranjem italijanskem položaju bi morali sprejeti dodatek, ki ga je predlagal slovenski delegat, ko so govorili o »medsebojnem priznanju narodne enotnosti in neodvisnosti«, namreč: »če bo v Italiji vlada demokracije in svobode«.

Fogar meni, da je linija KPI nujno morala prihajati v protislovje: ali stati »na poziciji revolucionarne ideologije«, ali braniti »nacionalni interes stranke« (str. 150). Govori celo o »slovanskem« (»slavo« — kot po navadi) pritisku, ki naj bi spravil KPI na revolucionarne pozicije. S tem v zvezi omenja spor med ozopovci in garibaldinci v Beneški Sloveniji.

O krizi med KPI in tržaško federacijo KPI piše šele v naslednjem poglavju »Koordinacijski antifašistični odbor«, Fogarju služi za vir članek, priobčen v »Lavoratore« 14. XI. 1949, ki pa je precej sumljiv, saj je pisan v času najhujše informbirojevske gonje proti Jugoslaviji in proti KPJ. Frausin in Gigante, ki sta avgusta 1944 drug za drugim padla v nacistične roke, naj bi očitala KPS »nacionalizem«, KPS pa njima isto z dodatkom trockizma (str. 154—155).

Zatem prikaže po italijanskih poročilih tri sestanke Koordinacijskega anti-fašističnega odbora (6., 16. in 23. avgusta 1944 — str. 156—165). Prvi sestanek

poteka le v medsebojnem razčiščevanju položaja, celo pojmov (str. 156—157), drugi pa je ostrejši. Govorili so o letaku akcijske stranke Istranom, ki je branil pridobitve prve svetovne vojne v duhu mazzinijancev-republikancev, ki ga OF ni odobraval. Fogar ponatisne celoten letak (str. 160—162). Že na prvem sestanku so Italijani zopet postavili problem Istre, ki se je ponovil tudi na tretjem. Ni potrebno ponavljati, da je bila kompetentna samo Hrvatska, da razpravlja o tem.

Diskusija na tretjem sestanku o izdajanju »Borbe — Lotte« ni privedla do enotnega sklepa. Mazzari hoče imeti vpogled v vse članke, noče pa biti urednik (str. 164). Nato je izšla ena številka »Borbe« brez sodelovanja CLN.

Septembrskemu sestanku z Vratušo-Urbanom so namenjene naslednje strani X. poglavja. Fogar gradi na pričevanjih, ne citira pa kot drugod uradnega poročila iz milanskega arhiva CLN. Zanimivo je, da tega poročila ne omenja noben italijanski avtor, čeprav imamo že marsikatero knjigo o italijanski rezistenci po virih iz centralnega arhiva (Catalano, »Storia del CLNAI«, Bari 1956, Battaglia, »Storia della resistenza«, Valiani itd.). Po navadi vsi omenjajo ta milanski sestanek z Vratušo zelo na kratko. Popolne jasnosti ni in tudi Fogar ima težave. V bistvu je šlo za priznanje izjave II. zasedanja AVNOJ z dne 29. XI. 1943 glede zahodnih meja, ki jo je Vratuša zahteval, Italijani, zlasti še Tržačani, pa odbijali. To vemo tudi iz naših virov.

Do popolnega preloma s CLN za severno Italijo na tem sestanku ni prišlo. Bil pa je zadnji sestanek te vrste. Vratuša je po naših virih, ki so v arhivu IZDG, ostro podčrtal, da so italijanski krogi tako v Gorici kakor v Trstu predvsem zanemarili boj proti italijanskemu šovinizmu in imperializmu, proti čemur se je OF stalno borila. Številni so njeni letaki in članki v ilegalnih publikacijah proti šovinizmu. Slovenski šovinizem so netili zlasti domobranci in četniki, ki so OF stalno očitali njeno zblíževanje z italijanskimi množicami. Na italijanski strani pa je bilo obratno. Celotisti, ki so hoteli sodelovati z nami, so zapadali šovinističnim izpadom proti nam: od Rapalla niso hoteli popustiti, CLN v Gorici in Trstu sta hotela govoriti v imenu pokrajine, ki ni bila italijanska, CLN v Trstu celo v imenu cele dežele. Hotel je biti, kot vidimo tudi iz Fogarja: »Julijski CLN«, govoriti je hotel celo v imenu Zadra in Dalmacije.

Glede italijanskih brigad so si po ustanovitvi Koordinacijskega odbora tržaški člani CLN lastili pravico, da sta dva delegata akcijske stranke, ne da bi obvestila Koordinacijski odbor, niti IX. korpus, na svojo roko odšla na obisk v Tržaško brigado.

Italijanski šovinizem se je oživiljal zlasti v kraljevi Italiji, kjer je v varnem zavetju zahodnih zaveznikov začel napadati našo narodnoosvobodilno borbo kot imperialistično in branil osvojitve prve svetovne vojne. Pozabljal je ali pa sploh ni vedel, da se je tudi v Julijski krajini začel upor že leta 1941, se v zimi 1942/43 razširil celo na Slovensko Benečijo, Videmsko pokrajino. Nič čudnega, če je vse to zahtevalo drugačen odgovor z naše strani; drugače bi nas imeli še za slabiče. Tito sam je načel vprašanje meja, ki smo ga do tedaj puščali ob strani; oglasil se je Smodlaka s svojo brošuro, ki je bila z naše strani prevedena v italijanščino... Jugoslovani smo odgovorili na izzivanja...

Urban je bil na septembrskem sestanku v Milanu še umirjen; preko zahteve, naj sprejmejo izjavo AVNOJ, ki meje na zahodu niti ni natančno do-

ločala, temveč je postavila le etnično načelo, ni šel. Iz naših virov vemo, da je Vratuša v pismu 25. septembra 1944 očital CLN za severno Italijo, da »molči in, kot se zdi, podpira antidemokratsko kampanjo« proti novi Jugoslaviji, kar je v nasprotju z izjavami, ki jih je sam prej dal.

Dr. Joža Vilfan je v »Partizanskem dnevniku« 18. oktobra 1944 v članku »Naš Trst« povedal »ostalo... »Gibanje Tržačanov« (Italijanske narodnosti) za Titovo Jugoslavijo se je sprožilo prav ob napadih, ki so očitali Jugoslovanom, da postavljajo imperialistične meje.

Te pripombe so potrebne, da razumemo nadaljnja Fogarjeva izvajanja.

V XI. poglavju »Prelom in kriza v Trstu in Furlaniji«, str. 171—194, prikaže Fogar še kar z umerjenimi besedami, le tu in tam pade ostrejši izraz, delo OF in KPS pri pridobivanju italijanskih množic v Trstu za boj proti okupatorju na naši liniji. Fogar prizna, da je bil »Tržaški CLN sedaj izoliran in njegovi stiki z znatnim delom mestnega proletariata... nevtralizirani« in da so bili »napori za nacionalno borbo na demokratični fazi..., ki jih je zasledovala dolge mesece zlasti akcijska stranka, v nekaj dneh onemogočeni« (str. 172). Kritičnik pa mora reči, da izraz »napori akcijske stranke« ni preveč jasen. Za kakšne napore je šlo? Samo za to, da se prizna rapalska pogodba in njena meja, za nas krivična meja. Da bi kaj več napravili za skupen nastop v boju proti nacizmu, ni govora; pač, akcisti so se nekaj pripravljali na zadnji udar v Trstu, ko bi Nemci odhajali. Ali ni to zadržanje lenobnega dediča, ki čaka na smrt, da prevzame dediščino, do katere še pravice nima?

Od 172. strani do 182. govori avtor o sporu med brigadami Osoppo in Garibaldi in njihovi operacijski podreditvi štabu IX. korpusa, kar naj bi bila posledica nove linije OF. Ni kaj reči; Fogar brani z ozoppovci Beneško Slovenijo kot »Slavia italiana«. Prav mu pride tudi izjava neke furlanske garibaldinske enote (str. 182), ki noče slišati o Beneški Sloveniji in zahteva neko samoodločbo po vojni. — Da so Beneški Slovenci že sami odločali, avtor ne govori.

Na straneh 183 in 184 je kar slavospev tržaški OF, da lahko avtor tem bolj poudari težave, ki so jih imeli čielenovski Italijani (str. 184 in sl.). Po aretaciji tržaškega komunista, člana CLN Frausina, akcionista Felluge in demokristjana Pecorarija se je CLN reorganiziral in Giovanni Paladin, tajnik akcijske stranke, je prišel do večje besede. Poročila Tržačanov na CLN za severno Italijo skušajo ta organ pridobiti za svoje gledanje. Vendar pa so šle nekatere zahteve Tržačanov mimo cilja kot npr., da morajo biti italijanske enote podrejene samo glavnemu štabu v Milanu (CVL — Corpo dei volontari di liberazione), »pravica, da italijanska rezistenca mobilizira svoje sonarodnjake«. Naša stran je te zahteve priznavala, če je šlo za enote, ki naj bi se borile proti okupatorju; pri tržaškem CLN pa se zdi, da je šlo za tajne namere, zbirati in oborožiti ljudi, ki bi čakali, da bi udarili zadnji trenutek, ne toliko po nacistih, pač pa da bi izigrali naše sile. Mogoče je pa tudi, da je tržaški CLN hotel priti do neke pravice, da bi ukazoval že organiziranim italijanskim enotam; že prej smo omenili, da je Fogar (str. 136) omenil zahtevo akcionistov, naj bi italijanske enote ob osvoboditvi zasedle italijanska mesta.

Konec septembra 1944 (27. IX.) je milanski CLN v svojem poročilu italijanski vladi zahteval, naj se začne pogajati s Titom, ker se »italijansko ljudstvo Julijske Benečije, ki je popolnoma razoroženo, boji represalij...« »Sla-

vov«, Jugoslovancov. Na koncu poglavja (str. 188 in sl.) avtor razpravlja o novem vodstvu tržaške KPI, katere »predstavnik komunist Gustincich«, »drugovrstna figura, nosilec direktiv od zgoraj«, je že popolnoma pod vplivom OF. Kot dokaz ponatisne dolg partijski letak (17. X. 1944), razširjen po padcu Beograda, v katerem je bistveno to, da za Beogradom pride Trst in da bodo Tržičani pozdravili Jugoslovane kot svoje osvoboditelje. Letak je v naši dokumentaciji znan.

Predzadnje poglavje »Pakt 9. decembra 1944« (str. 195—202) nam prikaže zadržanje in delo tržaškega CLN pozimi 1944. Cilj je predvsem, doseči anglo-ameriško zasedbo Julijske Benečije (str. 195—196), nato »svobodni plebiscit«. Te zahteve pošiljajo v Milan, poskus, dobiti direkten stik z Rimom preko Švice, pa se je ponesrečil.

Ob pomoči tržaških pisateljev Silva Benca, ki je bil dolgo vrsto let sodelavec in sourednik znanega šovinističnega »Piccola«, Istrana Quarantottija Gambinija in Gianija Stuparicha, rodom iz Lošinja, se je CLN skušal upreti »sovražni«, to je naši propagandi. Tem se je pridružil še pesnik iz Gradeža Biagio Marin, ki je zastopal v tržaškem CLN liberalno stranko. Fogar ne pove, da ta propaganda ni imela uspeha, vsaj ne med množicami. Še meščanski krogi ji niso zadosti odprli ušes, ker so dvajset let čutili, da »odrešenje« prve svetovne vojne ni bilo nikako odrešenje, ker je to Trst gospodarsko ubilo.

Glavni akt tega poglavja pa je izjava, ki so jo 9. decembra 1944 podpisale akcijska, demokršćanska, liberalna in tudi socialistična stranka. V prvi točki branijo Rapallo, v drugi se izjavljajo za Atlantsko izjavo kot bazo za rešitev italijansko-slovanskih odnosov, v tretji pa so za avtonomijo Julijske Benečije, ki jo v četrti točki skušajo pojasniti in razviti kot a) avtonomijo občin, »vedno upoštevajoč nacionalno (beri: italijansko) enotnost«, kar je razprto natisnjeno. Vendar pa b) »ob absolutni enakopravnosti, tako pravni, kulturni in ekonomski, italijanskih državljanov Slovencev in Hrvatov, katerim bi moral biti zagotovljen obstoj kulturnih in jezikovnih posebnosti po priznanju njihovega jezika, da ustanove svoje šole, svoja kulturna, verska, športna, gospodarska združenja...« V ta namen bi morala c) posebna uredba (»ordinamento«), vedno v sklopu nove italijanske ustave, urediti sožitje etničnih skupin tako, da bi se čutile ne kot manjšine, marveč kot enakovredne grupe. Peta točka govori obširno o Trstu in »prosti luki«. K tej »občinski« avtonomiji nimamo kaj dodati.

Fogar pravi, da je bila ta izjava razširjena v Trstu, prišla pa je tudi v Rim, toda šele 9. januarja 1945, in tudi v fašistično časopisno agencijo Mussolinijeve republike.

Zadnje poglavje Fogarjeve knjige, ki zajema dogodke leta 1944, »Nacistična in fašistična preganjanja« navaja marsikaj, kar se je zgodilo med letom. Ne vem pa, kako spada govor o »guardia civica« v sklop preganjanj. Omenja še druge stvari, ki naslovu poglavja ne ustrezajo. V uvodu nam govori o zvezah, o dveh obveščevalnih grupah, ki sta prišli v Trst, prva januarja, druga spomladi 1944, a sta bili uničeni, ne da bi dobili stik s CLN.

Nato omenja nekatere tržaške, goriške in reške žrtve, predvsem vodilne ljudi meščanske smeri (str. 204—208), katerim slede kratki podatki o divjanju Guelijevega generalnega inšpektorata, ki se je udinjal Nemcem, bil pa ustanovljen že pod fašistično vlado proti OF. Slede podatki o divjanju fašističnih vojaških organizacij (str. 210—214). Poglavje se konča z ustanovitvijo tržaške

»guardia civica«, ki jo je dosegel kolaboracionistični župan Pagnini. Tej »guardiji« posveti Fogar le preveč besedi, ki nas nikakor ne prepričajo. Dokazati hoče, da je bil njen začetek apolitičen, vendar pa da so jo Nemci kmalu izrabili za boj proti partizanom. Nadaljnje poudarjanje, da so posamezniki v tej formaciji bili antifašisti in antinacisti, gre v svojih zaključkih predaleč, čeprav prvo o »posameznikih« drži. Kakšno je bilo vodstvo, to je važno! In kakšna je bila večina! Slednjič pa Fogar pozna citat: »Po delih jih sodite...«

Pri Fogarju gre tu za nekaj drugega: Opravičiti vnaprej dejstvo, da je ta formacija kot formacija CLN pomagala »inscenirati« znani »upor« proti Nemcem konec aprila 1945 ob njihovem odhodu. Splošno znano dejstvo je, da so »guardio civico« sestavljali mladi ljudje, ki so šli skozi fašistične šole, se udnjali fašistu Pagniniju in z njim vred sodelovali proti narodnoosvobodilni borbi.

Po Fogarjevi knjigi moremo pričakovati nov zvezek, ki bo obravnaval »upor«, katerega je tržaški CLN organiziral pozimi 1944/45 in je izbruhnil ob odhodu Nemcev.

Ivo Juvančič

* * *

Lavo Čermelj, »Ob tržaškem procesu 1941.« Spomini in beležke. Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 127 strani, 13 slik in 1 faksimile.

Knjiga dr. Lava Čermelja je prvo samostojno objavljeno delo, ki je posvečeno drugemu tržaškemu procesu iz 1941. leta. Doslej je le dnevno časopisje objavljalo krajše spominske članke, v prvi vrsti tržaški »Primorski dnevnik«. Za najpopolnejši memoarski prispevek o procesu je veljal članek dr. Franceta Tončiča »Celica 41«, ki je izšel ob prekopu ustreljenih v enajstih nadaljevanjih v Primorskem dnevniku 1945, št. 142 in sl. Še bolj skromna je zbirka prispevkov, pisanih na osnovi dokumentarnega gradiva, ki ga je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani v zadnjih letih že bogato izpopolnil. Na temelju italijanskih virov je pisana razprava dr. Iva Juvančiča »Drugi trščanski proces i njegova politička pozadina«, objavljena v »Jadranskem zborniku« IV/1959—1960, Rijeka-Pula 1960, dalje članek v »Primorskem dnevniku« z dne 28. oktobra 1945, št. 142 in članek v »Komunistu« 1961, št. 49.

Skromnost literature o tem zgodovinskem dogodku je tembolj nerazumljiva, ker so povzročile množične aretacije 1940 in tržaški proces kot njihova posledica ostro zarezno v odporu Slovencev in Hrvatov pod Italijo, kar je odločilno vplivalo na začetke narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju.

Dr. Čermelj je svoje delo razdelil na enajst poglavij. V posvetilu je pojasnil, da je knjiga namenjena oddolžitvi spomina tistim, »ki so v zvezi s tem procesom žrtvovali svoja življenja«, da je napisana po spominu, iz dokumentarnega gradiva pa je uporabil le manj znane vire in citiral le tiste odlomke, ki so bili neobhodno potrebni za lažje razumevanje. »Tako je nastala knjiga, ki je po vsebini zgodovinska, čeprav bolj osebna, po obliki pa že skoraj povest. Za zgodovinski prikaz nisem poklican, za pisanje povesti pa mi manjka pisateljska žilica. Sem pač naravoslovec in temu ustrezn način pisanja se kaže tudi v tem spisu. Tako je nastalo nekaj, čemur bi lahko rekli avtobiografija, ali bolje odlomek avtobiografije, ker zajema večji del dobo slabih štirih let.